

Perissutti, Anna Maria

Formální popis determinátoru neurčitosti -koli

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1997, vol. 46, iss. A45, pp. [73]-83

ISBN 80-210-1606-X

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100164>

Access Date: 29. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ANNA MARIA PERISSUTTI

FORMÁLNÍ POPIS DETERMINÁTORU NEURČITOSTI *-koli*

0. V této studii chceme postihnout funkce determinátoru neurčitosti *-koli* (ve formacích typu *kdokoli, jakýkoli...*) a pokračovat tak v analýze neurčité determinace v češtině, kterou jsme začali v minulém čísle tohoto sborníku rozborem funkcí determinátorů neurčitosti \emptyset , *ně-*, *-si* (A. M. Perissutti, 1996).

0.1. Otázkou zájmené řady s formantem *-koli* se v české lingvistické literatuře systematicky zabývali, pokud víme, H. Křížková (1971) a Z. Hlavsa (1975).

H. Křížková, která se pokouší ve svém článku vystihnout invariantní význam neurčitých zájmen pomocí tzv. distinktivních rysů (dále DR), připisuje formantu *-koli* DR [-konkrétnost], [+neurčitost] a [+libovolnost výběru]. Rys [+libovolnost výběru], který nejvíce charakterizuje význam zájmen s tímto formantem, je také, ovšem nepříznakově, signalizován neurčitými zájmeny s DR [+/-konkrétnost] a [+neurčitost], tvořenými formantem *ně-*. Přesto autorka konstatuje, že nahrazení těchto dvou zájmených řad je nemožné i v těch kontextech, kde je implicitně obsažen DR [+libovolnost výběru], tj. ve výzvolných větách, jako např. *Ať tam někdo jde!* (*kdokoli* by tady bylo možné, dodává Křížková, teprve při opakované výzvě, kde se DR [+libovolnost výběru] explicitně vyjadřuje), dále ve větách podmínkových, jako např. *Kdyby mi to někdo řekl, tak si to s ním vyřídím*, a ve větách zvolacích: *A to je nějaký silák!*.

Autorka ponechává stranou podrobnější popis konkurence neurčitých zájmen s formantem *ně-* a zájmen s formantem *-koli*, spokojující se pouze s konstatacím, že rozdíly mezi těmito neurčitými zájmeny spočívají v DR [+/-libovolnost výběru] u zájmen s formantem *ně-* a [+libovolnost výběru] u zájmen s formantem *-koli*.

Podle Hlavsy, který se ve své studii o determinaci opírá o určitý model logicko-sémantické analýzy, jsou denotační vztahy (rozumí jimi vztahy referenční) vyjadřovány třemi logickými operátory, jejichž distribuce je založena na možnosti určit daný objekt v oboru proměnnosti (ve třídě).

Zájmená řada *-koli* se jeví jako aplikátor operátoru Proměnnosti (Var), který signalizuje, že „výpověď platí pro prvek, nebo pro množinu prvků v oboru proměnnosti designátoru, které jsou co do výběru nespecifikované, libovolné“

(Z. Hlavsa, 1975:65). Jako kontexty, kde se objevuje *-koli* jako aplikátor Var, autor uvádí neaktuální věty, výpovědi, které mají jiný modalitní význam než realnost *Může (chce, smí) jet kteroukoli tramvají; Byla by to koupila v kterémkoli obchodě*, a věty tázací, žádací nebo věty s budoucím časem.

Pro nás je důležité, že podle Hlavsy mohou být ve výše uvedených kontextech aplikátory s *-koli* nahrazeny funkčně velmi obecnými a široce použitelnými aplikátory s *ně-* beze změn co do denotační platnosti vět. Věty *Pojedeš jakoukoli tramvají?; Zítřka jedu jakoukoli tramvají!; Kup to kdekoli!* jsou podle Hlavsy ekvivalentní s větami *Pojedeš nějakou/některou tramvají; Zítřka jedu nějakou tramvají!; Kup to někde!*. Hlavsa ovšem připouští, že aplikátory s formantem *-koli* mají, na rozdíl od aplikátorů s formantem *ně-*, zvýrazněn lexikálně sémantický rys „libovolnosti výběru“. Ve vhodných kontextech, říká dále Hlavsa, aplikátory na *-koli* mohou být pojaty jako stupňující význam aplikátorů na *ně-*, jako např. ve větě *Začnu hovořit o něčem, o čemkoli, jen proto, aby řeč nestála*. Dále se uvádí, že u *jakýkoli* přistupuje k významu „libovolnosti výběru“ též hodnotící lexikálně sémantický element záporného charakteru, který může vyplynout ze základní funkce tohoto zájmena: *za jakýchkoli podmínek* („též nepřijemných“) *vrátit knihu; ať je v jakémkoli stavu* („i špatném“).

Tyto dvě studie, přestože představují různé přístupy k determinaci, dospívají k obdobným výsledkům: H. Křížková se spokojuje s omezením významu determinátorů na základě arbitrárně zvolených sémantických rysů intuitivního charakteru, kdežto Z. Hlavsa připisuje každému jednotlivému determinátoru určitou operační funkci. Zdá se však – a to je podstatné –, že tyto metody mají jen omezenou poznávací sílu, neboť patrně neumožňují zdůvodnit distribuci determinátorů v úplnosti. Např. dvojice vět, kterou Z. Hlavsa považuje za ekvivalentní *Pojedu nějakou tramvají // Pojedu jakoukoli tramvají* za ekvivalentní můžeme považovat jen tehdy, díváme-li se na jazyk povrchně a jednostranně.

Výše uvedené studie (snad pod vlivem ještě v době jejich vzniku neotřesené víry v „ryze“ strukturalistické myšlení) předpokládají totiž idealizované jazykové universum, kde komunikace spočívá v pouhém a vždy zdařilém přenášení informace od mluvčího k posluchači. V tomto sterilním mikrouniversu jsou třídy předem dány a referenční akty se uskutečňují automatickou aplikací jazykových výrazů (zejména determinátorů). Podle této koncepce je vztah mezi jazykovými výrazy a jimi provedenými operacemi symetrický (1:1). Proto jsou autoři přesvědčeni, že je možné vystihnout tyto operace pouhými nálepkami (ať se jedná o distinktivní rysy nebo o logické operátory).

0.2. S návazností na J. R. Searla (1969) vycházíme z předpokladu, že užitím jazykového výrazu referuje mluvčí, nikoli, jak asi předpokládají Křížková a Hlavsa, sám výraz. Mluvčí používá jazykových výrazů tak, aby posluchač mohl rekonstruovat stejné operace a pochopit jeho sdělení. Jelikož vztah mezi jazykovými výrazy a operacemi není symetrický, nejsou nikdy vyloučena nedorozumění a nejasnosti. Procesy, na kterých jsou referenční akty založeny, jsou značně komplexní, a jestliže je chceme popsat na základě jejich stop ve výpovědích, musíme se opírat o abstraktnější teorii, která bude schopna uvážít různé

varianty a bude mít k dispozici metajazykový systém s uzavřeným počtem entit. Takový systém nám umožní popsat analyzované jevy, omezit nebezpečí subjektivní interpretace a přitom zcela neeliminovat intuici (tj. nebýt „konstruktivistou“).

Teorie, která podle nás odpovídá uvedeným požadavkům a na které jsme založili interpretaci neurčitých determinátorů v češtině, je teorie vyprávění vypracovaná francouzským lingvistou A. Culiolim ve spolupráci s odborníky z různých oborů, především matematiky a informatiky. Základní principy této teorie jsme uvedli v našem článku (A. M. Perissutti, 1996), na který odkazujeme. Zde stručně připomeneme alespoň její základní postuláty, nutné pro pochopení dalších výkladů.

V rámci teorie vyprávění je každý „objekt“ usouvztažněn (neexistují totiž izolované objekty), a to vzhledem k *Sit* (operátor týkající se komplexních parametrů = mluvčí, adresát, čas a prostor) a vzhledem k **pojmové oblasti** třídy, do které patří. Tato **pojmová oblast** (která je na rozdíl od příslušného **pojmu** vybavena třídou abstraktních prvků, tvořících extenzi pojmu) se skládá ze čtyř zón: z VNITŘKU (= zóna kladných hodnot, charakterizovaná identifikací všech členů, a to na základě vlastností konstituujících pojem, např. *pes je pes*), z GRAVITAČNÍHO CENTRA (= prototyp, model, který vyjadřuje přítomnost této vlastnosti v maximální míře), z HRANICE (vyjadřující částečnou přítomnost dané vlastnosti nebo její deformaci) a z VNĚJŠKU (vyjadřující nepřítomnost dané vlastnosti nebo přítomnost vlastnosti jiné). Celý systém se organizuje kolem dvou základních principů **ztotožnitelnost (identifikace) a odlišitelnost (diferenciace)** vzhledem k modelu. Tyto dva principy způsobují, že každý abstraktní prvek třídy má dvojitý statut: může se jevit jako **člen třídy** (v tom případě nemá žádné individuální rysy, ztotožňuje se s modelem, např. *pes je pes*), nebo jako **prvek** (individuální rysy se stanou důležitými a odlišují ho od modelu, např. *je pes a pes*).

Jak jsme uvedli v našem článku (A. M. Perissutti, 1996), determinátory neurčitosti považujeme za formální prostředky, které vyjadřují různé operace na oblasti pojmu: tyto operace se skládají z **kvantitativních a kvalitativních**. Na základě dalšího výzkumu se nám ovšem podařilo zpřesnit charakteristiky těchto dvou operátorů, jejichž různé funkce podáváme teď odděleně, jednotlivě a označujeme je různými termíny:

Qnt: Vyjadřuje tzv. **operaci extrakce** („extraction“), která odděluje daný prvek od třídy abstraktních prvků, poskytuje mu existenci, vztahuje ho vzhledem k *Sit*. V češtině je tento operátor nezbytně přítomen v operaci provedené det. *jeden*: *Viděla jsem jednoho krásného psa*.

QNT: Vyjadřuje tzv. **operaci průběhu** („operation de parcours“), založenou na kvantitě a spočívající v systematickém načítání členů třídy, jednoho po druhém, bez konečné selekce jednoho určitého členu. Tento operátor je nezbytně přítomen v operaci prováděné tzv. „totalizátory“: *Každý pes je chlupatý*.

Qlt: Vyjadřuje **identifikaci** daného prvku k modelu, jeho umístění do tzv. VNITŘKU oblasti. Tento operátor zdůrazňuje **ztotožnitelnost** členů třídy. Je přítomen v operaci prováděné v češtině det. *Ø*: *Viděla jsem psa*.

Qltadj: vyjadřuje, že prvek se neztotožňuje s modelem: jeho individuální rysy jsou vyjádřeny kvalitativní specifikací. Tento operátor klade důraz na

individualitu prvků třídy (tedy na **odlišitelnost** od modelu), které vystupují jakožto **prvky**. S operátorem Qltadj operujeme stále v rámci **VNITŘKU** oblasti. Tento operátor je aktivní, když operuje Qnt. Je ale rovněž vyjádřen při operaci realizované v češtině det. *nějaký* v nemožných kontextech: *Vypadal na nějakého studenta*.

Qltlex: rýsuje subkategorizaci dané třídy. I tento operátor operuje ve **VNITŘKU** oblasti, ale signalizuje jeho parcelování, jeho **typologickou klasifikaci**. Operátor Qltlex je přítomen v operaci prováděné det. *jakýsi*: (...) *zazněla hudba, ale teď to nebyl žádný beat, ale jakási varhanní skladba, snad dokonce Bach*.

Qltdif: jeho operace spočívá v konstrukci tzv. **HRANICE** oblasti. Označuje, že daný prvek se **odlišuje** od modelu tím, že manifestuje částečnou přítomnost vlastností pojem konstituujících nebo alteraci těchto vlastností. V češtině je vyjádřen det. *jakýsi*: (*Svět jazzmenů*) *byl vlastně jakýsi kontrastně...*; *Náhle postřehl jakýsi pohyb, snad stín...*; *Bylo to poprvé, co se v jeho obličejích promítl jakýsi lidský cit*.

QLT: vyjadřuje tzv. **operaci průběhu** založenou na kvalitě a spočívající v načtení, registraci členů třídy. Tato operace je dvojího druhu: jestliže jsou zachovány individualizační rysy prvků třídy, jedná se o **průběh heterogenní** třídou (**QLT HET**). Je to případ signalizovaný v češtině det. *ně- v kontextech, které jsme nazvali modální: Ptala se soudruhů, (...) zda tu je nějaké tiché ubytování*. Jestliže jsou tyto identifikační rysy naopak zanedbané a všechny abstraktní členy třídy jsou spojeny v ideálním obraze abstraktního modelu, jde o operaci, kterou nazýváme **homogenní průběh** (**QLT HOM**). Tato operace je v češtině vyjádřena det. \emptyset v modálních kontextech: *Máš tužku?*

Tyto operátory nám poskytnou metajazykový systém, který je schopen reflektovat následující varianty:

existenci/neexistenci daného prvku (Qnt)

určenost/obecnost (Qlt, Qnt / QLT, QNT)

různé způsoby kvalifikace (Qlt, Qltadj, Qltlex, Qltdif) založené na zmíněných principech: ztotožnitelnost a odlišitelnost vzhledem k modelu.

Teorie Culioliho, z níž budou naše další rozbory vycházet, má, podle nás, jednu výhodu: podává rámec, do kterého jsou zahrnuty fenomény tradičně traktované odděleně, jako jsou determinace, kvantifikace a klasifikace. Fakt, že tyto jevy bývají traktovány odděleně, představuje značnou nevýhodu pro popis fungování těchto determinátorů (viz J. Lyons, 1977).

Operátory, které jsme výše charakterizovali, se mohou navzájem kombinovat při provádění jednotlivých determináčnických operací. V případě, že se na jedné operaci podílejí dva operátory, jejich vztah může být rovnocenný, anebo jeden z nich může být dominantní. *Bylo tam nějakých dvacet studentů*: Qnt / *Bylo tam dvacet nějakých studentů*: Qnt Qltadj / *Byl tam nějaký student*: Qltadj (Qnt).

Distribuce operátorů v operaci provedené jedním determinátorem záleží na kontextech, kde se tento det. objevuje. Např.: *A nějaký prstýnek nenosila?* QLT HET / *Nosila nějaký prstýnek*. Qltadj (Qnt). Domníváme se ovšem, že

je možné rekonstruovat základní operaci provedenou jednotlivými determinátory.

0.3. V našem pojednání budeme dále postupovat tímto způsobem: V bodě 1. navrhuje hypotézu o operaci prováděné det. *-koli*, a to na základě etymologického výkladu tohoto formantu. Tato hypotéza bude podpořena v následujícím textu srovnáním kontextů, ve kterých se objevuje determinátor *-koli* (jako např. v neaktuálních kontextech v bodě 2), a kontextů, kde se naopak objevuje det. *ně-*. Vyjasnění obou operací vyjádřených těmito determinátory nás vede v bodě 3 k analýze záporových kontextů, které ukazují příznakovou distribuci determinátorů. Fakta získaná analýzou záporových kontextů a týkající se determinačních operací vyjádřených det. *-koli* a *ně-* budou dokázána analýzou vět s epistemickou modalitou (v bodě 4) a analýzou komparativních kontextů (bod 5). V bodě 6 se pokusíme rozbořem přípustkových vět načrtnout operaci determinátoru *-koli* založenou na kvalitě.

1. V druhém oddílu Etymologického slovníku slovanských jazyků čteme pod heslem *-koli*: „(...) Vzniklo z ide. zájm. základu *kuo* – (...), rozšířeného o *l*-ovou partikuli. Stsl. a str. důsledně rozlišovaly časové *koli* od měrového *kol* (...). Libovolnostní typ, který je v koncové partikuli *-koli* (č. *kdokoli*...) a je z pův. volného spojení dochovaného zejm. ve staré češtině, se zdá významově nejbližší sémantickému odstínu míry“ (F. Kopečný, 1980: 356–360). Tento etymologický výklad nám slouží jako pracovní hypotéza: budeme vycházet z toho, že determinátor *-koli* je odrazem kvantitativní operace na pojmové oblasti dané třídy.

Jak jsme uvedli v bodě 0.2., tato kvantitativní operace typu QNT spočívá v systematickém scannování všech jednotlivých členů třídy (jednoho po druhém), bez konečné selekce jednoho určitého členu.

Jak jsme ukázali v bodě 0.2., det. *nějaký* je v tzv. modálních kontextech rovněž odrazem operace průběhu, založené na QLT.

Cílem této stati bude popsat operaci prováděnou determinátorem *-koli*, na rozdíl od operace provedené det. *ně-*. Soudíme, že distribuce těchto determinátorů je výsledkem vztahů mezi dvěma determinačními složkami QNT a QLT. Hned v úvodu navrhuje formální popis operace vyjádřené zmíněnými determinátory, a sice: *-koli* = QNT (QLTHET), *ně-* = QLTHET. Zdůvodnění navrhovaného popisu podáme později.

1.1. Všimli jsme si, že determinátor *-koli* se na rozdíl od determinátoru *ně-* nemůže vyskytovat v těch kontextech, ve kterých je neurčitý det. zpřesněným vyjmenováním prvků třídy. Zatímco obě následující věty jsou přijatelné (ovšem za různých pragmatických podmínek)

(1a) *Rozhodla jsem se předplatit si nějaký lingvistický časopis.*

(1b) *Rozhodla jsem se předplatit si jakýkoli lingvistický časopis,*

věta (2b) je, soudíme, nepřijatelná:

(2a) *Rozhodla jsem se předplatit si nějaký lingvistický časopis: Slovo a slovesnost nebo Naše řeč.*

(2b)**Rozhodla jsem se předplatit si jakýkoli lingvistický časopis: SaS nebo NŘ.* Systematický průběh registrace všech členů třídy signalizovaný determinátorem *-koli* je totiž v rozporu s částečným vyjmenováním (výčtem) třídy nabízeným ve větě (2b), která omezuje třídu na dva členy, bez toho, aby toto omezení bylo kontextuálně zdůvodněno.

Jestliže za částečným vyjmenováním členů třídy následují tři tečky, které signalizují neúplnost výčtu, determinátor *-koli* je opět možný:

(2c) *Rozhodla jsem se předplatit si jakýkoli lingvistický časopis: SaS, NŘ ...*

Dalším důkazem systematického charakteru operace QNT signalizované determinátorem *-koli* je neslučitelnost tohoto determinátoru s číslovkami vyjadřujícími neurčitý počet:

(3a)**Hodně (spousta, moc) jakýchkoli poznámek.*

(3b) *Hodně (spousta, moc) všelijakých poznámek.*

Neurčitost (neúplnost) počtu, vyjádřená těmito číslovkami, je v rozporu se systematickostí signalizovanou determinátorem *-koli*.

S rysem systematickosti vyjádřeným det. *-koli* souvisí, soudíme, jeho relativně častý výskyt ve vědeckém, abstraktním diskursu. Z numerických výsledků statistického šetření, provedeného Ústavem pro jazyk český AV ČR na materiálu z 70. let, který tvořily odborné, publicistické a administrativní (mluvené i psané) texty, vyplývá, že determinátor *jakýkoli* patří nesporně ke psanému jazyku a jeho používání je typické pro odborný styl.

Všimněme si následujících případů:

(4) *Typický autorův přístup k jakýmkoliv mýtům (...) vyplývá už z podstaty literárního typu, jakým Danny Smiřický je.* (Č. lit. po roce 1945, s. 241)

(5) (...) *tématem, resp. rématem může být podle komunikačních okolností kterýkoli větný člen, resp. kterýkoli participant nebo cirkumstant (...).* (Slovanská věta, 2.2.1.1.)

Ve vědeckém, odborném diskursu je to, co je obecné, interpretováno jako systematické, za výskytu daných podmínek stále platné.

2. Systematický charakter operace průběhu založené na QNT a signalizované det. *-koli* se jeví zvláště jasně v neaktuálních kontextech časových uvedených spojkou *kdykoli*:

(6) (...) *Zato mně, kdykoli si náhodou na Milana vzpomenu – a je to zřídka – , tak se mi vždycky vybaví velikonoční poledne na pasece.* (Směšné lásky, s. 132)

(7) *Zlobří mají dlouhé vedení a jsou hrozně podezřaví, kdykoli se setkají s něčím, co je pro ně nové.* (Hobit, s. 54)

Tato časová, neaktuální souvětí uvedená spojkou *kdykoli* jsou charakterizována implikačním vztahem: pokaždé když nastane *p*, tak nastane i *q*. Spojka *kdykoli* zdůrazňuje systematickostí této implikace, její pravidelnost, z níž vyplývá její obecnost.

3. V této části se budeme zabývat záporovými kontexty, a to totální negací, lexikální negací se zápornými slovy a fenoménem dvojího záporu. Tento exkurs do komplexního lingvistického a logického jevu negace je motivován zajíma-

vou a příznakovou distribucí determinátorů *-koli* a *ně-* v těchto kontextech. Proto nebudeme srovnávat různé teorie o negaci, abychom vyjasnili výhody našeho pojetí (považujeme to totiž vzhledem k našim cílům za zbytečné), ale představíme fungování negace v teoretickém rámci, na kterém jsme založili interpretaci neurčitých determinátorů, tj. v rámci teorie vyprávění. Připomeneme proto ještě jednou topologickou strukturu pojmové oblasti, která se organizuje kolem GRAVITAČNÍHO CENTRA a skládá se z VNITŘKU, HRANICE a VNĚJŠKU na základě zmíněných principů ztotožnitelnosti a odlišitelnosti vzhledem k modelu. Referenční akty lze v rámci tohoto modelu chápat jako umístění daného objektu do jedné z těchto zón. V případě negace může jít o různé procesy:

3.1. Totální negace: je v češtině, jak známo, vyjádřena přidáním zápornky *ne-* k přísudkovému výrazu a může být doprovázena zápornými výrazy *s ni-* a *žádný*:

(8) *Ten dopis jsme nedostali.*

(9) *To není žádná výhoda!*

V těchto případech negace funguje jako operátor, který vychází z VNITŘKU, zóny kladných hodnot, kterou v našich případech můžeme vyjádřit relací */my dostat ten dopis / to býti výhoda /*, překračuje HRANICI, která ústí do VNĚJŠKU, zóny negativně charakterizované absencí nebo diferenciací (kterou lze vyjádřit formou */není ten případ/*).

3.2. Lexikální negace: jedná se o výpovědi, ve kterých je negace vyjádřena lexikálně zápornými slovy nejrůznějšího morfologického charakteru. Může jít o předložky (*bez*), příslovce (*daleko*), podstatná jména (*nepřítomnost*), přídavná jména (*cizí, nezávislý*), slovesa (*oddalovat se, chybět, vystříhat se, vyhybat se, odmítnout*).

Tyto věty představují kontext, kde se velmi často vyskytuje determinátor *-koli*. Všimněme si následujících případů:

(10) *Bydlí daleko od jakékoli vesnice.*

(11) *Rád bych tu byl autorem, a to třeba i bez jakýchkoli nároků na slávu a uznání (...).* (Směšné lásky, s. 9)

(12) *Nepochopitelně oddaloval jakékoli intimnějš sblíženť.* (Případ, s. 212)

(13) *Vyhybal se celé dva dny jakékoliv rozmluvě o Ferdinandovi.* (Švejk, s. 60)

I v těchto kontextech je det. *-koli* odrazem operace průběhu načtení všech členů třídy, jednoho po druhém, ale v tomto případě je operace negativně orientována. Průběh třídy vede do VNĚJŠKU, protože žádný člen třídy se nejeví jako schopný realizovat predikát (bylo by možné transformovat věty (10)-(13) do vět s totální negací *beze změn co do jejich referenční platnosti*). Např.

(10a) = *Nebydlí v blízkosti žádné vesnice.*

V případě tzv. lexikální negace VNĚJŠEK není výsledkem překročení HRANICE z VNITŘKU pro nepřítomnost kladných hodnot, ale je předpokladem této nepřítomnosti. Tento předpoklad nepřítomnosti je společným jmenovatelem prvků se zápornou sémantikou.

Modifikací těchto kontextů, kde se objevuje det. *-koli*, docházíme k blokování *-koli* a k reintrodukcii det. *ně-*. Máme na mysli případ dvojího záporu.

3.3. Dvojí zápor (*negatio contrarii* neboli *litotes*) je charakterizován tím, že se zápor mluvnický setkává se záporem slovním. V těchto případech je det. *-koli* blokován a na jeho místě se objevuje det. *ně-*:

(12a) *Nerad bych byl autorem bez nějakých nároků na slávu a uznání.*

(13a) *Pochopitelně neoddaloval nějaké intimnější sblížení.*

Dříve než vysvětlíme fungování tohoto procesu, chceme uvést tři příklady, ve kterých se jasně definují tyto tři zmíněné procesy:

(14) *Neposkytl mu žádnou pomoc.*

(15) *Odmítl mu poskytnout jakoukoli pomoc.*

(16) *Neodmítl mu poskytnout nějakou pomoc.*

Jestliže máme v případě (14) přechod od VNITŘKU do VNĚJŠKU (relace /on poskytnout pomoc/ nenastane), případ (15) představuje VNĚJŠEK jako jedinou možnou předem předpokládanou zónu a navrhuje fiktivní, „marné“ načítání všech jejích členů, a případ (16) s dvojitým záporem nechává otevřené dvě možnosti: netvrdí, že daná relace nastane, aniž by tuto možnost vyloučil. Přístup do VNITŘKU (/on poskytnout pomoc/) je možný a zároveň není vyloučený VNĚJŠEK (/on poskytnout pomoc/+není ten případ/).

Výskyt determinátoru *nějaký* v těchto kontextech vyplývá, podle nás, z operace, kterou tento determinátor vyjadřuje a kterou jsme v bodě 0.2. tohoto článku definovali takto: *nějaký* je odrazem operace průběhu třídou prvků, založené na kvalitě. Operátor Qnt je, podle kontextů, kde se det. *nějaký* objevuje, buď sekundární, nebo totálně nepřítomný. V druhém případě není existence daného objektu označovaného tímto determinátorem předpokládána. Z toho vyplývá jeho početný výskyt v kontextech charakterizovaných nějakou epistémickou modalitou, které suspendují tvrzení o platnosti stavu *p* či *non p*, čili, v terminologii Culioliho, VNITŘEK a VNĚJŠEK.

4. Termínem epistémická modalita rozumíme „signalizaci různého stupně jistoty mluvčího o platnosti sdělovaného obsahu (kladného nebo záporného, podmíněného nebo nepodmíněného, platného v přítomnosti, minulosti nebo budoucnosti).“ (Příruční mluvnice češtiny, 1995: 624). V kontextech charakterizovaných touto modalitou se zpravidla objevuje neurč. det. *ně-*, kdežto det. *koli-* je vyloučen. Všimněme si následujícího případu:

(17) *Lektor má zpoždění: snad měl nějaké (*jakékoli) rodinné problémy nebo ho ředitel zdržel.*

Operace založená na QNT, vyjádřená det. *-koli* a charakterizovaná systematickostí průběhu třídou prvků, patrně vyžaduje, aby byla určena zóna, na které se bude operovat (VNITŘEK nebo VNĚJŠEK). To znamená, aby v momentu promluvy platil stav světa *p* či *non p* nebo aspoň aby jeden ze dvou stavů byl mluvčím považován za pravděpodobnější (to může vysvětlovat přítomnost det. *-koli* ve větách s deontickou modalitou, jejichž analýzu nebudeme v tomto článku pro nedostatek místa uvádět).

Operace QNT provedená det. *-koli* je proto v rozporu s charakterem vět s epistémickou modalitou, které právě suspendují tvrzení o platnosti stavu *p* či *non p*.

5. Srovnávací věty představují kontext, kde se velmi často vyskytuje det. *-koli* jako reprezentant stejné operace průběhu, založené na QNT a orientované negativně, jak jsme ji popsali v rámci lexikálního záporu (v bodě 3.2.). Všimněme si následujících vět:

(18) (...) *každá agentura sečte víc, než by jí mohl sdělit kterýkoliv obvodní lékař.* (Případ, s. 200)

(19) *Uvědomujete si, že vy ode mě chcete víc, než kdokoliv kdy chtěl od nich?* (Případ, s. 140)

(20) *Tato válka je krutější než jakákoli jiná válka v minulosti.*

Vztahy mezi komparativem a negací ozřejmila už řada lingvistů. Podle Culioliho komparativ „nese s sebou kontrast mezi dvěma členy, z nichž jeden vlastní daný příznak a druhý, vzhledem k prvnímu, jej nevlastní na stejné úrovni“. (A. Culioli, 1969, překlad do češtiny A.M.P.)

J. Puhvel (1973:145) píše: „The grammatical comparative category (...) entails a binary confronting of a marked carrier of comparability with an unmarked counterpart on which the comparison is inflicted. Every grammatical comparison is thus in a sense a showdown in which one or the other term is bound to predominate.“ Ve stejném článku Puhvel rekonstruuje vývoj komparativních konstrukcí a uvádí, že v jistém stadiu evoluce jazyků se komparativní vztahy vyjadřují pomocí negace na základě konstrukce: „A je X, B není X.“ Tato konstrukce je prý základem komparativu i v jazycích vyjadřujících komparativní vztahy pomocí specifických morfologických prostředků. Tento postulát potvrzuje i etymologický výklad srovnávací spojky *než* v češtině: „jde tu o záporku *ne*, která měla větnou platnost, spojenou s partikulí *-že*“ (F. Trávníček, 1931:59–60).

Det. *-koli* v komparativních kontextech signalizuje, že třída je „scannována“ přehledem jejích jednotlivých členů, z nichž žádný nemanifestuje danou vlastnost na stejné úrovni jako první prvek komparace. Věta

(20) *Tato válka je krutější než jakákoliv válka v minulosti* je proto ekvivalentní s větou

(20a) *Tato válka je nejkřutější ze všech válek v minulosti.*

Ve větě s det. *-koli* je přitom zdůrazněn virtuální, potenciální charakter typický pro komparativní vztahy uvedeného druhu.

Tato virtualita je v některých jazycích vyjádřena slovesným způsobem (konjunktivem) a za jistých pragmatických podmínek je zdůrazněna tzv. „relativní negací“: např. *it. Elena è piú intelligente di quanto (non) lo sia qualsiasi altra studentessa del suo corso = Elena je chytřejší než (*není) jakákoliv jiná studentka jejího ročníku.*

6. Zatím jsme se zabývali operací QNT zastoupenou determinátorem *-koli* a nezmínili jsme se o roli operátoru QLT ve fungování tohoto determinátoru. Kvalitativní charakter operace vyjádřené det. *-koli* je totiž zastřen v těch kontextech, ve kterých vede průběh třídou členů do VNĚJŠKU pojmové oblasti nebo to předpokládá. Kvalitativní složka této operace vychází naopak najevo tam, kde operace průběhu není negativně orientována. Máme na mysli přípustkové věty a nominální predikáty. V tomto článku budeme analyzovat pouze přípustkové věty.

6.1. Přípustkové věty uváděné spojkou *ať* představují další kontext, kde se velmi často vyskytuje det. *-koli*:

(21) *Ať už se vám nejvíc líbí kterékoli cvičení, denně trochu přidávejte na náročnosti (...).* (Mozkový jogging, s. 19)

(22) *Milovala jsem ho a je to pravda, ať už se s ním stalo nebo ať už udělal cokoliv...* (Případ, s. 24)

P. Karlík (1995) charakterizuje sémanticky velmi výstižně oba komponenty přípustkového schématu: U „ačkoli *p*“ mluví o „neúčinné příčině/důvodu“ a u „*non q*“ mluví o „neočekávaném následku“. Analýza přípustkových vět s *ať* a s det. *-koli* podporuje Karlíkovou definici: vyjadřuje se jimi, že charakter jevu popsaného v premise je nerelevantní vůči výsledku. Mluvčí netvrdí fakta obsažená v premise, pouze připouští jejich existenci a různorodost (*ať* je stav světa takový či onaký), tvrzením imanentní platnosti výsledku *q* bez ohledu na *p* však označuje tuto různorodost *p* za nerelevantní, neúčinnou. Právě v tom spočívá operace determinátoru *-koli* založená na QLT: ve zrušení individuality prvků třídy, zanedbávání (opomenutí, přehlížení) jejich identifikačních rysů ku prospěchu jediné vlastnosti, která je spojuje jakožto členy této třídy. Přítomnost det. *-koli* přítom vyžaduje, aby třída, ke které patří označený objekt, byla heterogenní, různorodá. To je jasné v následujícím příkladu:

(23) *(Milan) mě připravoval k rozhodnutí postavit se na vlastní nohy, najít si kapelu, která by dělala můj repertoár, a uniknout tak eklekticismu zavedeného komerčního tělesa, v jehož podání cokoliv, lidovka nebo písnička od Beatles, nakonec vycházela nastejno.* (Případ, s. 211)

Det. *-koli* je zpřesněn vyjmenováním dvou členů dané třídy. Tyto dva členy představují jakési mezní případy, mezi kterými se dá předpokládat celá škála hodnot. Různorodost těchto hodnot je nakonec zrušena, hodnocena jako nerelevantní, neúčinná. Mohli bychom takto glosovat význam příkladu (23):

(23a) *Každé podání komerčního tělesa, ať to byly lidovky nebo písničky od Beatles, nakonec vycházelo nastejno.*

Dokázali jsme, že det. *-koli* je odrazem operace QNT (QLTHET).

LITERATURA

- COSERIU, E.: *Sprachtheorie und allgemeine Sprachwissenschaft*. München 1975.
- CULIOLI, A.: *Définition de comparatif*. Alpha Encyclopedie. Paris 1969.
- CULIOLI, A.: *Pour une linguistique de l'énonciation*. Paris 1990.
- HLAVSA, Z.: *Denotace objektu a její prostředky v současné češtině*. Praha 1975.
- KARLÍK, P.: *Studie o českém souvětí*. Brno 1995.
- KOPEČNÝ, F.: *Etymologický slovník slovanských jazyků, sv.2*. Praha 1980.
- KRÍŽKOVÁ, H.: *Systém neurčitých zájmen v současných slovanských jazycích*. *Slavia*, 40, 1971, s. 342–370.
- LYONS, J.: *Semantics*. Vol. 2. Cambridge 1977.
- ORLANDINI, A. M.: *Contextes pour la négation explétive*. *Bulletin de linguistique française*, LXXXVIII, 1993, s. 163–185.
- PAILLARD, D.: *Enonciation et détermination en russe contemporain*. Paris 1984.

- PERISSUTTI, A. M.: Determinátory neurčitosti \emptyset , *nějaký, jakýsi*, SPFFBU, A 44, 1996, s. 105–114. Příruční mluvnice češtiny. Brno 1995.
- PUHVEL, J.: Nature and means of comparison in proto-indo-european grammar. *Journal of indoeuropean studies*, 2, 1973, s. 145–154.
- SEARLE, J.R.: *Speech acts. An Essay on Philosophy of Language*. London 1969.
- TRÁVNÍČEK, F.: *Neslovesné věty v češtině, II. Věty nominální*. Brno 1931.
- UHLÍŘOVÁ, L.: Inovační procesy ve slovanské nominální skupině: procesy determinační. *Slavia*, 62, 1993, s. 131–143.

EXCERPOVANÁ LITERATURA

- BOČEK, J.: *Případ doktora Karpety*. Praha 1992 (Případ).
- BROST, H.: *Mozkový superjogging*. Praha 1996 (Mozkový jogging).
- HAŠEK, J.: *Osudy dobrého vojáka Švejka*. Praha 1951.
- HOZNAUER, M.: *Česká literatura po roce 1945*. Praha 1992 (Č. lit. po roce 1945).
- KUNDERA, M.: *Směšné lásky*. Praha 1970 (Směšné lásky).
- TOLKIEN, J. R. R.: *Hobit aneb Cesta tam a zase zpátky*. Praha 1978 (Hobit).
- UHLÍŘOVÁ, L. a KRÍŽKOVÁ, H.: *Slovanská věta*. Praha 1996 (Slovanská věta).

FORMAL DESCRIPTION OF INDEFINITE DETERMINER -KOLI

This paper is meant to continue our analysis of Czech indefinite determiners, appeared in the last number of this review (A. M. Perissutti, 1996) and it is aimed to describe the determinative operation conveyed by the indefinite determiner *-koli*, on the grounds of A. Culioli's theory of utterance.

The comparison of the contexts where appears ind. det. *ně-* with those where appears ind. det. *-koli*, leads us to formulate an hypothesis about the operation conveyed by *-koli* and expressed by generic operator QNT; this operator signalizes the systematic scanning of all the abstract members of the class in question. This hypothesis is confirmed by the analysis of some contexts such as timeless propositions, negative, comparative and modal contexts (with epistemic modality). The last part of the paper is concerned with the qualitative operation conveyed by ind. det. *-koli* and expressed by the generic operator QLT HET: this determiner operates on an heterogeneous class of occurrences, suspending their individual character. This is particularly evident in concessive propositions introduced by *ať*.

Anna Maria Perisutti
Ústav českého jazyka
Filozofické fakulty MU
Arna Nováka 1
660 88 Brno

